

Η ΕΞΕΛΙΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΣΚΕΨΕΩΣ*

ΥΠΟ

ΑΝΤΩΝΙΟΥ Κ. ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ

ε'. Ἡ κριτικὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Weber.

Οὐδέμια ἴσως κοινωνιολογικὴ ἐργασία ἀπησχόλησε τόσον ζωηρῶς τοὺς κοινωνιολόγους, ἱστορικούς, οἰκονομολόγους καὶ θεολόγους κατὰ τὴν τελευταίαν πενήτηκονταετίαν, ὅσον ἡ «Προτεσταντικὴ Ἠθικὴ» τοῦ Max Weber. Αἱ ἐν αὐτῇ διατυπωθεῖσαι θέσεις περὶ τῆς φύσεως καὶ τῆς γενέσεως τοῦ συγχρόνου καπιταλισμοῦ, τῆς ἐννοίας τοῦ «καπιταλιστικοῦ πνεύματος» καὶ τῶν συγγενικῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ καλβινικοῦ πουριτανισμοῦ καὶ τοῦ συγχρόνου καπιταλισμοῦ, ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς δυσπαρακολουθήτου εἰς τὴν ἔκτασίν της φιλολογίας⁴⁵², εἰς τὴν ὁποίαν αἱ ἀπόψεις κυμαίνον-

* Συνέχεια ἐκ τῆς σελ. 606 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

452. Παραθέτομεν ἐνταῦθα κατ' ἐπιλογὴν ἐκ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας τὰ κυριώτερα ἐνημερωτικὰ διὰ τὴν καθόλου διαμάχην ἔργα:

Rachfa hl, Felix, Calvinismus und Kapitalismus, in: Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik 3 (1909), σελ. 1217-1238, 1249-1268, 1287-1300, 1319-1334, 1347-1366, νῦν ἐν PE II, σελ. 57-148.

То Ὡ Α ὕ το Ὡ, Nochmals Calvinismus und Kapitalismus, in: Internationale Wochenschrift 4 (1910), σελ. 689-702, 717-734, 755-768, 775-794, νῦν ἐν PE II, σελ. 216-282.

Robertson, Hector Menteith, Aspects of the Rise of Economic Individualism, Cambridge, Univ. Press, 1933.

Parsons, Talcott, H. M. Robertson on Max Weber and His School, in: Journal of Political Economy 43 (1935), σελ. 688-696.

Beerling, Reinier Franciscus, Protestantisme en Kapitalisme. Max Weber in de Critiek, Groningen-Batavia, J. B. Wolters, 1946.

Fischhoff, Ephraim, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. — The History of a Controversy, in: Social Research 11 (1944), σελ. 53-77, νῦν γερμανιστὶ καὶ ἐν PE II, σελ. 346-379.

Green, Robert W. (ed.), Protestantism and Capitalism. The Weber Thesis and its Critics, Boston, D.C. Heath, 1959.

Lue thy, Herbert, Once Again — Calvinism and Capitalism, in: Encounter 22 (1964), σελ. 26-39.

Freund, Julien καὶ Lue thy, Herbert, Controverse sur Max Weber, in: Preuves 14 (1964), σελ. 85-92.

ται ἀπὸ τοῦ θαυμασμοῦ καὶ τῆς ἐνθουσιώδους ἀποδοχῆς μέχρι καὶ τῆς καθ' ὄλην αὐτῶν τὴν ἔκτασιν ἀπορρίψεως τῶν ἀπόψεων τοῦ Weber⁴⁵³. Ἡ πλειο-

Nelson, Benjamin, In Defence of Max Weber, in: Encounter 23 (1964), σελ. 94-95.

Winkelmann, Johannes (Hrsg.), Max Weber. Die Protestantische Ethik II, Kritiken und Antikritiken. München-Hamburg, Siebenstern Taschenbuch Verlag, 1968.

Biermann, Benno, Die Protestantismusdebatte. Entwicklung, Stand und Bedeutung für eine Soziologie der Unternehmerschaft, in: Internationales Jahrbuch für Religionssoziologie 4 (1968), σελ. 233-250.

Besnard, Philippe (éd.), Protestantisme et Capitalisme. La Controverse Post-Weberienne, Paris, A. Colin, 1970.

Seyfarth, Constans und Sprondel, Walter M., Religion und gesellschaftliche Entwicklung. Studien zur Protestantismus-Kapitalismus-These Max Webers, Frankfurt, Suhrkamp, 1973.

453. Τὴν μεγαλύτεραν ἐπίδρασιν ἤσκησεν ἀσφαλῶς ἡ θέσις τοῦ Weber ἐπὶ τοῦ διασῆμου θεολόγου καὶ κοινωνιολόγου Ernst Troeltsch, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται μετὰ τοῦ Weber καὶ ὁ συνιδρυτὴς τῆς κοινωνιολογίας τῆς θρησκείας ἐν Γερμανίᾳ. Ὁ Troeltsch παρέλαβεν, ἀνέπτυξε καὶ κατέστησεν εἰς εὐρύτερους κύκλους γνωστὴν τὴν περὶ προτεσταντισμοῦ καὶ καλβινισμοῦ θέσιν τοῦ Weber εἰς σημεῖον μάλιστα, ὥστε πολλοὶ νὰ ὀμιλοῦν περὶ τῆς «θεωρίας τῶν Weber καὶ Troeltsch». Πρβλ. ἰδίᾳ: Ernst Troeltsch, Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt, München 1911 καὶ Τοῦ Αὐτοῦ, Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, Tübingen 1912.

Ἐκ τῶν νεωτέρων γερμανῶν ἐρευνητῶν ὁ συνεπέστερον ἀκολουθήσας τὴν γραμμὴν τοῦ Weber εἶναι ὁ κοινωνιολόγος καὶ ἱστορικὸς τῆς οἰκονομίας Alfred Müller-Armack, ὁ ὁποῖος ἐξετάζει καὶ τὰς ἐπιδράσεις τοῦ πουριτανισμοῦ πέραν τῆς οἰκονομίας ἐπὶ τῆς πολιτικῆς, τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης, τῆς τεχνολογίας κλπ. Πρβλ. Alfred Müller-Armack, Genealogie der Wirtschaftsstile, Stuttgart, Kohlhammer 1944. Τοῦ Αὐτοῦ, Religion und Wirtschaft. Geistesgeschichtliche Hintergründe unserer europäischen Lebensform, Stuttgart, Kohlhammer, 1959. Τοῦ Αὐτοῦ Zur Metaphysik der Kulturstile, in: Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft 105 (1949), σελ. 29-48, Τοῦ Αὐτοῦ, Wandlungen des Wissenschaftsideals im Blick auf Max Weber, in: N. Kloten u.a. (Hrsg): Systeme und Methoden in den Wirtschafts- und Sozialwissenschaften, Tübingen, Mohr-Siebeck, 1964, σελ. 305-319.

Ἀπὸ ἐλληνορθόδοξου πλευρᾶς ἀπάντησιν εἰς τὰς θέσεις τοῦ Müller-Armack ἐπιχειρεῖ ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδερδὸς εἰς τὸ δημοσίευσμά του: Orthodoxy and Economy: A dialogue with Alfred Müller-Armack, in: Social Compass 22 (1975), σελ. 33-60. Ἑλληνιστί: εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Μαντζαρίδου ἐκδοθέντα τόμον: Θέματα Κοινωνιολογίας τῆς Ὀρθοδοξίας, Θεσσαλονίκη, Πουρναρᾶς, 1975, σελ. 83-165.

Τὰς θέσεις τῆς «Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς» ἀπορρίπτουν ἐξ ὀλοκλήρου, ὡς παντελῶς ἀβασίμους καὶ στηριζομένας ἐπὶ ἀναξιόπιστου ὕλικου πηγῶν, παλαιότερον μὲν οἱ: H. Karl Fischer (Kritische Beiträge zu Professor Max Webers Abhandlung «Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus», τὸ πρῶτον ἐν τῷ «Ἀρχεῖω», νῦν δὲ καὶ ἐν PE II, σελ. 11 ἐξ.), Felix Rachfal (Kalvinismus und Kapitalismus καὶ Nochmals Kalvinismus und Kapitalismus, ἀρχικῶς ἐν τῷ «Ἀρχεῖω» καὶ νῦν ἐν PE II,

νότης πάντως αναγνωρίζει ένα κεντρικόν πυρῆνα ἀληθείας εἰς τὰς Βεμπεριανὰς θέσεις, τῶν ὁποίων τὴν ἰσχύν ἐπιδιώκει ἐσχάτως νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ εἰς τὸν καθόλου πολιτικὸν καὶ πολιτιστικὸν τομέα, ἀναγνωρίζουσα εἰς τὸν προτεσταντισμὸν γενικώτερον μίαν ἰσχυρῶς μετασχηματιστικὴν τῶν κοινωνικοπολιτικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν δομῶν ιδιότητῶ⁴⁵⁴. Ἡ ἰδιαίτερα γοητεία κοί ἡ ἀθετικότης τῆς «Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς» εἰς τὰς δριμυτάτας κριτικὰς ἐπιθέσεις ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι αὕτη συμβάλλει ὅσον οὐδὲν ἕτερον ἱστορικὸν καὶ κοινωνιολογικὸν ἔργον εἰς τὴν διαφώτισιν καὶ κατανόησιν τῶν θεσμικῶν μεταλλογῶν καὶ δομῶν τοῦ συγχρόνου κόσμου (Modernität), ἐνῶ ἡ ἐπικαιρότης αὐτῆς αὐξάνει κατὰ λόγον ἀνάλογον πρὸς τὴν αὐξήσιν τοῦ ἐνδια-

σελ. 57 ἐξ. καὶ 216 ἐξ.), Lujo Brentano (Die Anfänge des modernen Kapitalismus, München 1916, καὶ Puritanismus und Kapitalismus, ἐν: Der wirtschaftende Mensch und die Geschichte, Leipzig, 1923, σελ. 363-425), G. v. Below (Probleme der Wirtschaftsgeschichte. Eine Einführung in das Studium der Wirtschaftsgeschichte, Tübingen 1920), H. Séé (Les origines du capitalisme moderne, Paris, 1916 καὶ τοῦ Αὐτοῦ, Dans quelle mesure Puritains et Juifs ont-ils contribué au progrès du capitalisme moderne? in: Revue Historique, 1927, σελ. 57-68), Hector Menteith Robertson (μν. ἔργ. ἐν ὑποσ. 452 τοῦ παρόντος), Amintore Fanfani (Le origini dello spirito capitalistico in Italia, Milano, 1933 καὶ Catholicismo e protestantismo nella formazione storica del capitalismo, Milano 1934), ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας δὲ ὁ Kurt Samuelson (Religion and economic action, A Critique of Max Weber, New York, 1964, τὸ πρῶτον εἰς σουηδικὴν γλῶσσαν τὸ 1957 ἐν Στοκχόλμῃ).

454. Τοῦτο πράττουν π.χ. οἱ ἱστορικοὶ τῆς οἰκονομίας Werner Sombart καὶ R. H. Tawney, οἱ ὁποῖοι, παρὰ τὰς διαφωνίας ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ἀποδέχονται τὴν θέσιν τοῦ Weber εἰς τὰς γενικὰς αὐτῆς γραμμάς! Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ προκειμένου περὶ τῶν νεωτέρων ἐπικριτῶν τοῦ Weber H. R. Trevor-Roper, Herbert Luethy καὶ Michael Walzer, οἱ ὁποῖοι, ἐνῶ ἀρνοῦνται σχεδὸν παντελῶς τὴν ἰσχύν τῆς βεμπεριανῆς θέσεως καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ δυτικὴ οἰκονομία ἀνεπτύχθη ἀνεξαρτήτως οἰασδῆποτε θρησκευτικῆς ἐπιδράσεως, ἀκόμη δὲ καὶ προχωροῦν εἰς τὸ νὰ δεχθοῦν μόνον ἀνασχετικὴν ἐπίδρασιν τοῦ καλβινισμοῦ ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς οἰκονομίας, ἀναγνωρίζουν ἐν τούτοις τὴν ὁρθότητα τοῦ πυρῆνος τῆς σκέψεως τοῦ Weber καὶ δέχονται ὅτι ὁ προτεσταντισμὸς ἤσκησεν ἀποφασιστικὴν διαπλαστικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν κοινωνικοπολιτικῶν μεταδομήσεων καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν σύγχρονον εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν. Πρβλ. σχετικῶς: H. R. Trevor-Roper, Religion, the Reformation and Social Change, in: Historical Studies 4, London 1965, σελ. 18-45. Herbert Luethy, Once Again: Calvinism and Capitalism, in: Encounter 22 (1964), σελ. 26-38. Τοῦ Αὐτοῦ, Le Passé Présent, Monaco, 1965. Τοῦ Αὐτοῦ, La Banque Protestante en France, vol 1, 2, Seupen 1959-1961. Michael Walzer, Puritanism as a Revolutionary Ideology: in: History and Theory 3 (1964), σελ. 59-90. Τοῦ Αὐτοῦ, The Revolution of the Saints, Cambridge, Mass., 1965. Ὁμοίως ἰδὲ καὶ Shmuel Noach Eisenstadt, Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Eine Analyse und vergleichende Darstellung in: KZSS 22 (1970), σελ. 1-23 καὶ 265-299.

φέροντος διὰ τὸν ἐκμοντερνισμόν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ καλουμένου Τρίτου Κόσμου⁴⁵⁵.

Χωρὶς νὰ ἔχωμεν πρόθεσιν νὰ προκαταλάβωμεν ἢ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἐπηρεάσωμεν τὸν ἀναγνώστην, κρίνομεν σκόπιμον, πρὶν ἢ προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν κυριωτέρων κριτικῶν παρατηρήσεων καὶ ἐνστάσεων, αἱ ὁποῖαι διευπλώθησαν κατὰ τῆς Βεμπεριανῆς θέσεως, νὰ προτάξωμεν μίαν γενικὴν παρατήρησιν τοῦ Fischhoff, καθ' ἣν: τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἀρνητικῆς κριτικῆς μαρτυρεῖ παρεξήγησιν καὶ παρανόησιν, ἂν μὴ καὶ χονδροειδῆ ἄγνοίαν τῶν ἀπόψεων καὶ προθέσεων τοῦ Weber. Θαυμασται καὶ ἐπικριταὶ τοῦ κακομεταχειρίζοντα τὰς ἀπόψεις του, πολλάκις διὰ νὰ στηρίξουν ἰδίας θέσεις καὶ ἰδέας⁴⁵⁶. Πράγματι, εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Weber προθέσεις, τὰς ὁποίας οὗτος δὲν εἶχεν, ἰσχυρισμοί, τοὺς ὁποίους οὐδέποτε διευτύπωσε καὶ ἐρμηνεῖαι, τὰς ὁποίας κατ' οὐδένα τρόπον διανοήθη. Μὲ μίαν σειρὰν ἄρθρων προσεπάθησε ν' ἀπαντήσῃ εἰς τοὺς ἐπικριτάς του⁴⁵⁷, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ πρώτου τόμου τῶν «Θρησκευτικῶν κοινωνιολογικῶν Δοκιμῶν» του ἐθεώρησεν ἀπαραίτητον νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς παρανοήσεις καὶ ἐπικρίσεις ταύτας. Προέβη λοιπὸν εἰς ὠρισμένας διευκρινιστικὰς προσ-

455. Πλὴν τῶν προμνημονευθέντων ἔργων τῶν Trevor-Roper, Luethy καὶ Eisenstadt, ἴδὲ καὶ: Shmuel Noah Eisenstadt, *Modernization. Protest and Change*, Englewood Cliffs, N. J. 1966, Τοῦ A ὑ τ ο ὕ, *Modernization, Growth und Diversity*, Bloomington, Indiana, 1963. Τοῦ A ὑ τ ο ὕ: *Some Reflections on the Significance of Max Weber's Sociology of Religion for the Analysis of non-European Modernity*, in: *Archives de Sociologie des Religions* 32 (1971), σελ. 29-52. Robert N. Bellah, *Religion and Progress in Modern Asia*, New York 1965, Τοῦ A ὑ τ ο ὕ, *Reflections on the Protestant Ethic Analogy in Asia*, in: *The Journal of Social Issues* 19 (1963), σελ. 52-60, Hussein Syed Alates, *The Weber Thesis and South-East Asia*, in: *Archives de Sociologie des Religions* 15 (1963), σελ. 21-35. Reinhard Bendix, *Tradition and Modernity Reconsidered*, in: *Comparative Studies in Society and History* 9 (1966/67), σελ. 282-346. Walter L. Bühl, *Konvention als System: Zur Theorie der Modernisierung*, in: *Europäisches Archiv für Soziologie* 8 (1968), σελ. 264-291. Wolfgang Zapf (Hrsg.), *Theorien des sozialen Wandels*, Köln 1970.

456. Πρβλ. Ephraim Fischhoff, *Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Die Geschichte einer Kontroverse*, PE II, σελ. 346 ἐξ. Καὶ ὁ Weber κατηγοροῦσε τοὺς ἐπικριτάς του, μάλιστα δὲ τοὺς Fischer καὶ Rachfahl, δι' ἀπρόσεκτον καὶ ἐπιπολαίαν μεταχειρίσιν τῶν κειμένων του. Πρβλ. PE I, σελ. 27.

457. Τὰ ἄρθρα ταῦτα ἀποτελοῦν ἀπαντήσεις καὶ ἀνταπαντήσεις εἰς τὰς ἐπικρίσεις τῶν H. Karl Fischer καὶ Felix Rachfahl, ἐδημοσιεύθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὸ «Ἀρχεῖον» 25 (1907), σελ. 243 ἐξ., 26 (1908), σελ. 275 ἐξ., 30 (1910), σελ. 176 ἐξ. καὶ 31 (1910), σελ. 554 ἐξ., συμπεριελήφθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Winkelmann εἰς τὸ PE II (σελ. 27 ἐξ., 44 ἐξ., 149 ἐξ. καὶ 283 ἐξξς).

θήκας, αἱ ὁποῖαι, ἐνῶ δὲν ἀλλοιώνουν τὴν οὐσίαν καὶ τὸ νόημα τοῦ κειμένου⁴⁵⁸, δύνανται — κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Weber — νὰ προφυλάξουν ἀπὸ «πᾶσαν νοητὴν παρεξήγησιν εἰς τὸ μέλλον»⁴⁵⁹. Εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτην συμπεριέλαβε καὶ τὸ δοκίμιον «Die protestantischen Sekten und der Geist des Kapitalismus», εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Weber ἀπέδιδεν ἰδιαιτέραν σημασίαν, θεωρῶν αὐτὸ ὡς τὴν πληρεστέραν καὶ σαφεστέραν ἔκθεσιν τῶν ἀπόψεών του⁴⁶⁰.

Αἱ κυριώτεραι ἀντιρρήσεις ἐστράφησαν περίξ τῶν ἐννοιῶν «καπιταλισμός», «καπιταλιστικὸν πνεῦμα» καὶ «ἐνδοκόσμιος ἄσκησις», ἐνῶ ἡμφεσβητήθη ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ταῖς λεπτομερείαις αὐτῆς ἡ ἀποδοθεῖσα εἰς τὸν Weber θέσις περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ καπιταλισμοῦ ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τοῦ πουριτανικοῦ καλβινισμοῦ.

Ἐναντίον τῆς ἀποδοχῆς μιᾶς τοιαύτης αἰτιώδους συναφείας μεταξὺ πουριτανισμοῦ καὶ καλβινισμοῦ προεβλήθη ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι «καπιταλισμός» καὶ «καπιταλιστικὴ νοοτροπία» ὑπῆρχον καὶ πολὺ πρὸ τῆς Μεταρρυθμίσεως, τόσον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ὅσον καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, ὅποτε ἤνθησαν μεγάλα οἰκονομικὰ κέντρα εἰς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν Ἄνω Ἰταλίαν, Γερμανίαν, Φλαμανδίαν κλπ.⁴⁶¹. Ἐλέχθη μάλιστα ὅτι αἱ καλβινικαὶ κοινότητες τῆς Γε-

458. Ὁ Weber φαίνεται ν' ἀποδίδῃ ἰδιαιτέραν σημασίαν εἰς τὸ γεγονός ὅτι, παρὰ τὰς τόσας ἐπιθέσεις καὶ ἐπικρίσεις, δὲν ὑπεχρεώθη νὰ προβῇ εἰς ἀλλοιώσεις καὶ παραχωρήσεις, ἀλλὰ διετήρησεν ἀμετακινήτους τὰς θέσεις τῆς «Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς». Ὁ ἐμπλουτισμὸς μὲ ὑποσημειώσεις καὶ διευκρινιστικὰς παρατηρήσεις γίνεται χάριν τῶν παρανοησάντων τὸ ἔργον τοῦ ἀναγνώστῳ. Γράφει χαρακτηριστικῶς: «Καλῶ τὸν οἰονδήποτε, ὁ ὁποῖος (παρ' ἑλίπιδά) θὰ ἐνδιεφέρετο, νὰ πεισθῇ μόνος του δι' ἀντιπαραβολῆς τῶν κειμένων, ὅτι εἰς οὐδέ μίαν πρὸ τῶν περιέχουσιν κάποιαν οὐσιαστικὴν θέσιν, διέγραψα ἢ προσέθεσα ἀποκλίνοντας ἰσχυρισμούς, διὰ τῶν ὁποίων θὰ μετεβάλλετο τὸ νόημα ἢ θὰ ἐξησθένει καὶ ἐμετριάζετο ἡ σημασία. Οὐδεὶς λόγος ὑφίστατο πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ περαιτέρω πορεία τῆς ἐκθέσεως καὶ ἀναλύσεώς μου θὰ ὑποχρέωσιν καὶ τὸν ἐνδεχομένως εἰσέτι ἀμφιβάλλοντα, νὰ πεισθῇ τελικῶς περὶ τούτου». PE II, σελ. 29.

459. PE II, σελ. 29.

460. Τὸ δοκίμιον τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπηυξημένην καὶ ἐπεξεργασμένην μορφήν τῶν ἄρθρων, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν ὁ Weber μετὰ τὴν ἐπάνοδον ἀπὸ τὸ εἰς Ἀμερικὴν ταξιδιὸν του, ἀρχικῶς μὲν εἰς τὴν ἑφημερίδα «Frankfurter Zeitung» (13. καὶ 15. Ἀπριλίου 1906), ἔπειτα δὲ ἀνεπτυγμένα εἰς τὴν «Christliche Welt» (1906, στήλαι 558 ἐξ. καὶ 577 ἐξ.). Ὁ ἀρχικὸς τίτλος ἦτο «Kirchen und Sekten». Τὸ σημαντικὸν τοῦτο δοκίμιον δὲν συμπεριελήφθη ἀτυχῶς εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Talcott Parsons γενομένην ἀγγλικὴν μετάφρασιν τῆς Προτεσταντικῆς Ἠθικῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ παρεξηγηθοῦν αἱ προθέσεις τοῦ Weber εἰς τὸν ἀγγλοσαξωνικὸν χώρον. Ἔχει ἀπόλυτον δίκαιον ὁ Fischhoff (ἐ.ἀ. PE II, σελ. 347), ὅταν λέγῃ, ὅτι πολλοὶ ἄστοχοι ἀντιρρήσεις ἐναντίον τοῦ Weber δὲν θὰ εἶχον διατυπωθῇ, ἐὰν οἱ ἐπικριταὶ τοῦ εἶχον ἐντροφήσει ἢ εἶχον λάβει γνώσιν τῶν ἐπεξηγηματικῶν δημοσιευμάτων τοῦ Weber, ἐν οἷς τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος δοκίμιον καὶ ὁ ἀντικριτικὸς ἐπιλογος» κατὰ Rachfahl.

461. Τὰς ἀντιρρήσεις αὐτάς διετύπωσαν π.χ. οἱ Lujo Brentano, H. M. Ro-

νεύης, τῆς Σκωτίας καὶ τῆς Ὀλλανδίας ἔχι μόνον δὲν ἠνόησαν τὴν στροφὴν πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλ' ὅλως τούναντίον καὶ ἐπέδρασαν ἀνασχετικῶς, ἀποδειχθεῖσαι κατὰ πολὺ συντηρητικότεραι τῶν ρωμαιοκαθολικῶν κοινοτήτων τοῦ μεσαίωνος, διὰ τῆς ἀξιώσεως νὰ ρυθμίζουσι μέχρι καὶ τῶν λεπτομερειῶν τὴν καθημερινότητα τῶν πιστῶν ὀπαδῶν των καὶ μὲ κριτήρια αὐστηρῶς ἀσκητικὰ καὶ πουριτανικά. Ὅσοκις ἔχομεν μαρτυρίας περὶ τῆς συνυπάρξεως καλβινισμοῦ καὶ καπιταλισμοῦ ἢ καπιταλιστικῆς νοοτροπίας, ἐκεῖ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀναζητῶμεν αἰτιώδεις συναφείας, ἀλλὰ νὰ συνειδητοποιῶμεν ὅτι ὁ καλβινισμὸς ἀπλῶς υἰοθέτησεν ἢ ἴσως ἐνομιμοποίησεν προϋπαρχούσας καταστάσεις. Ὑπογραμμίζεται μάλιστα ὅτι ὁ λόγος, ἕνεκα τοῦ ὁποῦοι ὁ καλβινισμὸς υἰοθέτησεν τὰς καταστάσεις ταύτας καὶ ἔστρεψε θετικῶς τὸ ἐνδιαφέρον του πρὸς τὰς πολιτικὰς, οἰκονομικὰς καὶ ἐπιστημονικὰς δραστηριότητας, σχετίζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν κρισιμότητα τῶν στιγμῶν καὶ τῶν συνθηκῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας ὑπεχρεώθησαν νὰ διαβιοῦν οἱ καλβινισταί. Οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι, οἱ διωγμοί, ἡ ἀντιμεταρρύθμισις καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀπετέλουν θρησκευτικὴν μειονότητα συνέβαλον ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐνὸς δυναμικοῦ ἀκτιβισμοῦ⁴⁶², ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν καλλιέργειαν ἐνὸς πλουραλιστικοῦ καὶ ἀνεκτικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον προσδιώρισεν ἀποφασιστικῶς τὴν μεταδύμησιν τῶν κοινωνικῶν, πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν θεσμῶν τῶν γεωγραφικῶν χώρων, εἰς τοὺς ὁποίους ἐξηπλώθη ὁ προτεσταντικὸς πουριτανισμὸς⁴⁶³. Τονίζεται ὅμως ὑπὸ τῶν ἐν λόγῳ ἐρευνητῶν ὅτι ὁ κοινωνι-

bertson καὶ Amintore Fanfani εἰς τὰ προαναφερθέντα ἔργα των. Ἐξ ἄλλου ὁ Rachfahl ἐπικαλεῖται τὴν πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Οὐγενόττων ἐμπορικὴν, βιομηχανικὴν καὶ καπιταλιστικὴν ἀνάπτυξιν τῆς Γαλλίας, ἰδίᾳ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1450 καὶ 1550, καθὼς καὶ τὴν, παρὰ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν Οὐγενόττων, οἰκονομικὴν ἰσχὴν τῆς Γαλλίας κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα (Felix Rachfahl, *Kalvinismus und Kapitalismus*, PE II, σελ. 95 ἐξ.). Παρατηρήσαμεν ἤδη ὅτι μέχρι καὶ σήμερον προβάλλεται τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο (πρβλ. πλὴν τοῦ Luethy καὶ ἄρθρα ἐν τῷ συλλογικῷ τόμῳ, *Religion und gesellschaftliche Entwicklung*). Μερικοὶ μάλιστα δέχονται ὅτι ὁ καπιταλισμὸς ἀνεπτύχθη ἔχι μὲ τὴν βοήθειαν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὰς ἀντιδράσεις καὶ ἐναντίον τοῦ ἠθικοκοινωνικοῦ κλίματος, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ὁ ἀσκητικὸς καλβινισμὸς, εἰς τὸν ὁποῖον μόνον ἀνασχετικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομίας ἀναγνωρίζουσι.

462. Πρβλ. τὰς σχετικὰς ἐρεῦνας τοῦ Emilio Willems, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ ὅτι πάντοτε αἱ προτεσταντικαὶ μειονότητες ἀντεμετώπισαν τὴν κρισιμότητα τῶν στιγμῶν διὰ τῆς ἐνεργοποίησεως αὐτῶν εἰς τὸν οἰκονομικὸν καὶ πολιτικὸν τομέα. Ἰδέ: Emilio Willems, *Protestantismus und Kulturwandel in Brasilien und Chile*, in: René König und Johannes Winkelmann (Hrsg.), *Max Weber zum Gedächtnis, Sonderheft 7* τοῦ KZSS, Köln-Opladen 1963, σελ. 307-334. Ὁμοίως Toῦ Aύτοῦ, *The Followers of the New Faith*, Vanderbilt, Tenn., 1967.

463. Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐστράφη κυρίως ὁ Richard Tawney εἰς τὸ κλασσικὸν ἔργον του «*Religion and the Rise of Capitalism*», London 1926, ἐπιθυμῶν

κο-οικονομικὸς ἀκτιβισμὸς καὶ τὸ ἀνεκτικὸν πνεῦμα ὄχι μόνον δὲν ἀπέρρευσαν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν καλβινιστικὴν θρησκευτικότητα, ἀλλὰ καὶ ἐσχετικοποιήσαν ταύτην, καταργήσαντα τὸν θρησκευτικὸν ὀλοκληρωτισμὸν τοῦ καλβινισμοῦ.

Ἡ ἐκκοσμικέυσις, κατὰ ταῦτα, καὶ οὐχὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀγωνία, συνέδεσε τὸν καλβινισμὸν μετὰ τοῦ κόσμου. Ἀμφισβητεῖται συνεπῶς ὁ «μηχανισμὸς» τοῦ ἄλματος ἀπὸ τῆς σωτηριολογικῆς ἀπορίας καὶ τοῦ λυτρωτικοῦ ἄγχους, τὰ ὁποῖα προκαλεῖ εἰς τὰς ψυχὰς τῶν καλβινιστῶν τὸ δόγμα τοῦ ἀπολύτου προορισμοῦ, πρὸς τὸν οἰκονομικὸν καὶ ἐπαγγελματικὸν ὑπερακτιβισμὸν καὶ τὴν «ἐνδοκόσμιον ἄσκησιν», ἐνῶ συγχρόνως ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ ἐπ α γ γ ἔ λ μ α τ ο ς καὶ τὸ ἐργασιακὸν καὶ ἐπαγγελματικὸν ἦθος δὲν ἀποτελοῦν δημιούργημα τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς: πάντοτε ὑπῆρξε καὶ ὑπάρχει μία κάποια ἠθικὴ τοῦ ἐπαγγέλματος, ἐντελῶς ἀνεξάρτητος οἰασδῆποτε θρησκευτικῆς ἀναφορᾶς. Ἡ προτεσταντικὴ ἐπίδρασις καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου συνίσταται ἀπλῶς εἰς τὴν ἀναγωγὴν τῆς ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος καὶ τοῦ ἐργασιακοῦ ἠθους εἰς ὑψίστας ἐντολὰς τοῦ ἡθικοῦ βίου καὶ οἶονεὶ summum bonum⁴⁶⁴.

Ἐπὶ τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις, τονίζεται, εἶναι πολὺ ἀπλουστερον νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν γένεσιν τοῦ καπιταλισμοῦ εἰς τὴν συμβολὴν ἐτέρων παραγόντων, ὡς λ.χ. εἶναι ἡ ἀνάπτυξις τῆς συγκοινωνίας, ἢ ὁ πλοῦτος παραγωγικὸν ἀγαθῶν, παρὰ νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ ἐξ ἑνὸς παρά-

νὰ ὑπεραμυνθῆ ἐν μέρει τῶν ἀπόψεων τοῦ Weber ἔναντι τῆς κριτικῆς τοῦ Robertson.

Ἐξ ἄλλου ὁ Herbert L u e t h y εἰς τὰ προμνημονευθέντα ἔργα του ἀρνεῖται μὲν τὴν οἰανδῆποτε ἰσχὺν τῆς βεμπεριανῆς θέσεως ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοῦ τομέως, ὑποστηρίζων ὅτι ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις τῆς Εὐρώπης ἐπραγματοποιήθη ἄν ε υ, ἐν πολλοῖς δὲ καὶ παρὰ τὸν καλβινισμὸν, δέχεται ὅμως ὅτι ὁ προτεσταντισμὸς γενικώτερον ἤσκησε κεφαλαιώδους σημασίας ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ κοινωνικοπολιτικοῦ τομέως. Τὰ παραδείγματα τῆς Ἀγγλίας, τῶν Κάτω Χωρῶν καὶ τῆς Σκανδιναβίας καταδεικνύουσιν ὅτι αἱ προτεσταντικαὶ χώραι ἀπεδείχθησαν ἰκανώτεραι καὶ περισσότερον εὐέλικοι πρὸς διαμόρφωσιν μοντέρνων πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν θεσμῶν, παρ' ὅσον αἱ ρωμαιοκαθολικαί, καὶ τοῦτο παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ θεσμικὰ πλαίσια διὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸν τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομίας ἐδημιουργήθησαν πολὺ ἐνωρίτερον εἰς τὰς ρωμαιοκαθολικὰς χώρας, ὡς ἡ Ἰσπανία, ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Γαλλία. Τὴν ἐρμηνείαν τοῦ φαινομένου ἀποδίδει ὁ Luethy εἰς τὸ γεγονός ὅτι αἱ προτεσταντικαὶ κοινωναὶ ἀνεζήτησαν εἰς τὴν Βίβλον νέας μορφὰς θεμελιώσεως καὶ νομιμοποιήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἐνῶ οἱ θρησκευτικοὶ πόλεμοι καὶ ἡ Ἀντιμεταρρύθμισις ὠδήγησαν ὑποχρεωτικῶς εἰς κοινωνικοὺς μετασχηματισμοὺς πλουραλιστικοῦ τύπου. Καὶ ὁ Shmuel Noah E i s e n s t a d t [The Protestant Ethic and Modernization, New York, Basic Books, 1968] φρονεῖ ὅτι ἡ ἰδιαιτέρα σημασία τῆς Μεταρρυθμίσεως θὰ πρέπει ν' ἀναζητηθῆ εἰς τὴν ἔμμεσον συμβολὴν αὐτῆς πρὸς μεταδότησιν τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας καὶ γένεσιν τῆς «modernization». Πρβλ. καὶ E i s e n s t a d t, S. N. Die Protestantische Ethik..., in: KZSS 22 (1970), σελ. 7.

464. Πρβλ. R a c h f a h l, Felix, ἑ.ἀ., σελ. 109.

γοντος, ὡς τὸ καπιταλιστικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὸν πάντοτε νὰ ὑπάρχη⁴⁶⁵.

Εἶναι φανερόν ὅτι αἱ κριτικαὶ αὗται παρατηρήσεις ἀδικοῦν καταφῶρος τὸν Weber καὶ μαρτυροῦν παρανόησιν ἢ καὶ ἄγνοιαν τοῦ ἔργου του⁴⁶⁶. Διότι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογηθῇ κατ' ἄλλον τρόπον ἢ ἀφελῆς ὑπεραπλούστευσις τῶν ἀναλύσεων του καὶ ὁ μετασχηματισμὸς τῶν ἰδεοτυπικῶν συναφειῶν του εἰς νομοτελειακὰς σχέσεις. Ἐναντίον τῆς ἀπλουστεύσεως ταύτης ἐπολέμησε μετὰ πάθους ὁ Weber, ὁ ὁποῖος ἀπέρριπτε τὸν ἐκ παρανόησεως ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὸν πνευματικὸν μονισμόν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀποστροφῆς, μεθ' ἧς ἐπολέμει καὶ τὸν ματεριαλιστικὸν μονισμόν τοῦ χυδαιομαρξισμού⁴⁶⁷.

Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐπικροτήσωμεν τὰς ἀπόψεις ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζουν τὸν Weber ὡς μέγαν ἀπλουστευτὴν καὶ ἱστοριοκατασκευαστὴν. Εἰς οὐδὲν ἔργον του ὁ Weber ἀπλουστεύει. Οὐδέποτε ἐδέχθη κοινωνικοὺς νόμους καὶ πηγχοσμίου ἰσχύος ἐρμηνευτικὰς ἀρχάς. Πάντοτε ἐτόνισεν ὅτι τὰ ἱστορικὰ φαινόμενα ἀποτελοῦν ἐξαιρετικῆς πολυπλοκότητος διασταυρώσεις ἀλυσσωτῶν αἰτιωδῶν συναρτήσεων, καὶ εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ κατανοηθῶν καὶ ἐρμηνευθῶν διὰ τῆς μονοαιτιακῆς ὑπαγωγῆς αὐτῶν ὑπὸ ἓνα παρονομαστῆν⁴⁶⁸. "Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ καπιταλισμοῦ οὐδέποτε ὑπεστήριξε τὴν μονοαιτιακὴν γένεσίν του ἀπὸ μόνου τοῦ πουριτανισμοῦ. Πάντοτε διηυκρίνιζεν ὅτι γεωγραφικοί, κοινωνικοί, οἰκονομικοὶ καὶ ἄλλοι πρᾶγοντες πρέπει νὰ λαμβάνωνται σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν⁴⁶⁹. Ἐὰν αἱ ἀναλύσεις

465. Ἐ.δ. σελ. 115.

466. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι αἱ παρανοήσεις καὶ ἀπλουστεύσεις τοῦ βεμπεριανοῦ ἔργου δὲν προέρχονται ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ κύκλου τῶν ἐπικριτῶν του. Θαυμασταὶ τοῦ Weber, ὡς H. Richard Niebuhr, ἐρμηνεύουν τὸ ἔργον τοῦ Weber νομοτελειακῶς ἀντὶ ἰδεοτυπικῶς καὶ εὐχαρίστως υἱοθετοῦν τὴν παρεξήγησιν τῆς γενέσεως τοῦ καπιταλισμοῦ ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ καλβινισμοῦ. Πιστεύουν ὅτι ἡ κυριωτέρα συμβολὴ τοῦ Weber συνίσταται εἰς τὴν ἀντικατάστασιν τοῦ μαρξιστικοῦ ὕλιστικοῦ μονισμού με ἓνα πνευματοκρατικὸν καὶ ἰδεαλιστικὸν μονισμόν. Ὁ Ephraim F i s c h o f f (μν. ἔργ., PE II, σελ. 350) ἀναφέρει παραδείγματα συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν τὴν ἐσφαλμένην ταύτην ἐρμηνείαν τῶν ἀπόψεων τοῦ Weber.

467. Παρὰ ταῦτα μερικοὶ ρωμαιοκαθολικοὶ συγγραφεῖς, πολεμοῦντες διὰ θρησκευτικοὺς μᾶλλον παρὰ δι' ἐπιστημονικοὺς λόγους τὰς θέσεις τοῦ Weber, ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν μαρξιστικὰς ἀντιλήψεις, ἕνεκα δῆθεν τῶν ὁποίων δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ κατανοήσῃ τὴν οὐσίαν τῶν θρησκευτῶν, ἃς ἀνέλυσε. Πρβλ. Alois D e m p f, Religionssoziologie, in: Hochland 18 (1921), σελ. 747.

468. Πρβλ. Abramowski, G., μν. ἔργ., σελ. 45.

469. Ὡς τονίζει ὁ Weber εἰς τὴν ἀπάντησίν του πρὸς τὸν Fischer, οὐδέποτε ἡρμήνευσε τὴν σχέσιν καλβινισμοῦ-καπιταλισμοῦ ὡς σχέσιν νομοτελειακῆς ἐξαρτήσεως, ὥστε ὅπου ὑπάρχει ἀσκητικὸς προτεσταντισμὸς, ἐκεῖ νὰ ἐμφανίζεται ἀνεξαιρέτως καὶ καπιταλισμὸς. (PE II, σελ. 29). Ἄπ' ἐναντίας μάλιστα δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ διευκρινίζῃ ὅτι οὔτε που-

του ἔδιδον τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὑπερεκτιμᾷ καὶ ὑπερτονίζει τὸν θρησκευτικὸν παράγοντα, τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὴν προβληματοθεσίαν του καὶ οὐχὶ εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι μόνος ὁ θρησκευτικὸς παράγων θὰ ἐξήρκει διὰ νὰ μεταβληθῇ ὁ βαπτιστῆς τῆς Σιβηρίας εἰς μεγαλέμπορον καὶ ὁ καλβινιστῆς τῆς Σαχάρας εἰς βιομήχανον καὶ ἐπιχειρηματίαν⁴⁷⁰. Ἐξ ἄλλου δὲν ἠρνήθη ὁ Weber καὶ τὴν ἀντίθετον ἐπίδρασιν τῶν κοινωνικῶν καὶ οικονομικῶν παραγόντων ἐπὶ τῆς θρησκείας. Αἱ οικονομικαὶ συνθῆκαι καὶ αἱ ἱστορικαὶ τύχαι τῶν λαῶν ἐπέδρασαν σημαντικῶς τόσον ἐπὶ τῆς καθόλου πορείας τῆς μαγείας καὶ τῆς θρησκείας, ὅσον καὶ εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ὠρισμένοι θεοὶ καταλαμβάνουν ἰδιαζόντως κεντρικὴν θέσιν καὶ σημασίαν διὰ τὴν ζωὴν καὶ μοῖραν τῶν λαῶν⁴⁷¹.

Ὡς πρὸς τὰς εἰδικωτέρας παρατηρήσεις, ὁ Weber οὐδέποτε ἠγνόησεν ἢ παρέλειψε νὰ τονίσῃ τὴν ὑπαρξίν «καπιταλισμῶν» καὶ πρὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρυθμίσεως. Τοῦναντίον μάλιστα εἰς ὅλα τὰ ἔργα του ἐχαρακτήρισεν τὸ φαινόμενον τοῦ καπιταλισμοῦ καθολικὸν καὶ διαχρονικόν⁴⁷². Τὸ ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ὅμως τοῦ Weber δὲν εἶναι οἱ ποικιλόμορφοι καπιταλισμοί, ἀλλ' ὁ σύγχρονος βιομηχανικὸς, ἐπιχειρησιακὸς, ὀρθολογικὸς καπιταλισμός. Τὴν ἰδιαιτερότητα τούτου ἐν σχέσει πρὸς τὸν «πολιτικόν», «κερδοσκοπικόν», «πολεμικόν», «πειρατικόν» κλπ. καπιταλισμὸν καὶ τοὺς ὅρους τῆς γένεσώς του προσπαθεῖ νὰ κατανοήσῃ καὶ ἐρμηνεύσῃ εἰς τὴν «Προτεστάντικὴν Ἠθικὴν» του. Ἐὰν εἶχε τοῦτο γίνεαι ἀντιληπτὸν ὑπὸ τῶν ἐπικριτῶν του, δὲν θὰ συνέβαινε ἡ τραγικὴ παρεξήγησις τῆς ἐννοίας «καπιταλιστικὸν πνεῦμα»⁴⁷³ καὶ ὁ ταυτισμὸς αὐτοῦ μετὰ τῆς κερδομανίας⁴⁷⁴. Μία τοιαύτη ἀδιαφο-

ριτανικὴ οὔτε οἰαδήποτε ἑτέρα οικονομικὴ ἠθικὴ ὑπάρχει, ἡ ὁποία νὰ προσδιορίζηται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ τὴν θρησκείαν. Ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ ἓνα ἐκ τῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων, ὁ ὁποῖος πάλιν μετὰ τὴν σειρὰν του ὑφίσταται βαθυτάτας ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸ γεωγραφικόν, πολιτικόν, κοινωνικόν, ἔθνικόν καὶ οικονομικόν περιβάλλον (Πρβλ. RS I, σελ. 238 ἐξ.).

470. «Dass die blosse Tatsache der konfessionellen Zugehörigkeit eine bestimmte Entwicklung ökonomischer Art derart rein aus dem Boden stampfen könnte, dass baptistische Sibirier unvermeidlich zu Grosshändler, calvinistische Bewohner der Sahara zu Fabrikanten würden, -diesse Meinung wird man mir schliesslich kaum imputieren wollen». Max Weber, Kritische Bemerkungen..., ἐν PE II, σελ. 30.

471. Πρβλ. Max Weber, WuG, σελ. 325.

472. Πρβλ. PE I, PE II, Wg., WuG, RS I.

473. Ὁ ρωμαιοκαθολικὸς J. B. Graus ἀποδίδει τὰς παρεξηγήσεις εἰς τὴν ἀσάφειαν τῆς ἐννοίας «καπιταλιστικὸν πνεῦμα», τὴν ὁποίαν χαρακτηρίζει ὡς «ὀμιχλώδες κατασκευασμά». Johan Baptist Graus, Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus. Eine vergleichende dogmengeschichtliche Übergangsstudie, München-Leipzig, 1930, σελ. 10.

474. Τοιοῦτον ταυτισμὸν καπιταλιστικοῦ πνεύματος καὶ κερδομανίας ἐπιχειροῦν οἱ Brentano, Robertson καὶ Fanfani, συμπεραίνοντες ἐν συνεχείᾳ ἐντελῶς φυσιολογικῶς

ροποίητος καὶ ἐσφαλμένη χρησιμοποίησις τῆς ἐνόιας τοῦ καπιταλιστικοῦ πνεύματος συγκαλύπτει, κατὰ τὸν Abramowski, τὴν ἰδιομορφίαν καὶ ἰδιοτυπίαν τοῦ ὀρθολογικοῦ καπιταλισμοῦ καὶ παραθεωρεῖ κεντρικὰ καὶ οὐσιαστικὰ διὰ τὸν Weber στοιχεῖα τούτου, ὡς ὁ Antitraditionalismus, ὁ προγραμματισμός, ἡ μεθοδικότης, ἡ πειθαρχικὴ τιθάσσευσις τοῦ κερδοσκοπικοῦ ἐνστίκτου, τὸ ἐργασιακὸν ἦθος κττ.⁴⁷⁵ Περαιτέρω ὁδηγεῖ ὁ ἀνεπίτρεπτος διὰ τὸν Weber τυπισμὸς καπιταλιστικοῦ πνεύματος καὶ κερδομανίας καὶ εἰς μίαν σειρὰν ἀλυσσωτῶν παρεξηγήσεων, ὡς ὁ καταλογισμὸς εἰς βᾶρος τοῦ Weber δῆθεν ἀγνοίας τοῦ «ἀντιμαμμωνιστικοῦ» καὶ θεοκρατικοῦ χαρακτῆρος τῆς πουριτανικῆς θρησκευτικότητος καὶ ἠθικῆς ἢ ἐλλείψεως αἰσθητηρίου κατανοήσεως τῶν ἐσωτερικῶν πτυχῶν τῆς θρησκείας, με ἀποτέλεσμα νὰ ταυτίζη, ὡς λέγουν οἱ ἐπικριταὶ του, τὴν οὐσίαν τοῦ καλβινισμοῦ με ἕλως ἐξωτερικὰς πλευρὰς τῆς ἱστορίας του, ὡς αἱ οἰκονομικαὶ ἐπιδράσεις⁴⁷⁶, ἢ νὰ μὴ δύναται νὰ διακρίνη μεταξὺ τοῦ πρωῒμου καλβινισμοῦ καὶ τοῦ πουριτανισμοῦ. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ἐνταῦθα ὅτι ὁ Weber, ὡς κοινωνιολόγος, δὲν ἀσχολεῖται με τὴν οὐσίαν ἢ τὴν ἀλήθειαν τῶν θρησκευμάτων καὶ δὲν ὑποπίπτει εἰς τὸ σφάλμα τοῦ κοινωνιολογισμοῦ. Ὅ,τι τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ περιφερειακὸν ἕως διὰ τὴν θρησκευούσαν συνείδησιν ἐρώτημα περὶ τοῦ πολιτιστικοῦ ρόλου τῆς θρησκείας καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν συνεπειῶν ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῆς διδασκαλίας της. Οὕτε καὶ ἡ κατηγορία ὅτι ὁ Weber θεωρεῖ τὸν ἀσκητικὸν προτεσταντισμὸν ὡς ἐνιαῖον κόσμον καὶ δὲν διακρίνει μεταξὺ πρωῒμου καλβινισμοῦ καὶ ἀγγλοσαξωνικοῦ πουριτανισμοῦ ἀληθεύει, μολονότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Abramowski, μία τοιαύτη ἐνοποίησις θὰ ἦτο δυνατὴ καὶ ἐπιτρεπτὴ ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς ἰδεοτυπικῆς μεθόδου του⁴⁷⁷. Ἐὰν κατὰ τὰς ἀναλύσεις του λαμβάνη ὑπ' ὄψιν κυρίως τὸν ὕστερον πουριτανισμὸν, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι οὗτος παρουσιάζει τὴν στενωτέραν «ἐκλεκτικὴν συγγένειαν» πρὸς τὸν καπιταλισμὸν. Ἐξ ἄλλου τὰ πουριτανικὰ στοιχεῖα εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Καλβίνου εἶναι πολυπληθέστερα καὶ σημασιωδέστερα τῶν ἀντιθέσεων καλβινισμοῦ-πουριτανισμοῦ.

ὅτι μία τοιαύτη κερδομανὴς καὶ φιλάργυρος στάσις δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀπορρέη ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος, καὶ ὑπὸ τὴν προτεσταντικὴν αὐτοῦ μορφήν, διδάσκει τὴν ἀποφυγὴν πλουτισμοῦ καὶ τὴν πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπην. Εἶναι λοιπὸν φυσικώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸν καπιταλισμὸν γεννᾷ ἡ ἐγκοσμικέυσις καὶ χειραφέτησις τῆς οἰκονομικῆς σφαίρας. Ὁ πουριτανισμὸς δὲν γεννᾷ τὸν καπιταλισμὸν, ἀλλὰ συμβιβάζεται με αὐτόν. L. Brentano, ἔ.ἀ., σελ. 401 ἐξ., J. B. Kraus, ἔ.ἀ., σελ. 225, A. Fanfani, ἔ.ἀ., σελ. 194 ἐξ. Πρβλ. καὶ Abramowski, G., μνημ. ἔργ., σελ. 42.

475. Πρβλ. Abramowski, G., μν. ἔργ., σελ. 42 ἐξ.

476. Πρβλ. Leo Strauss, *Naturrecht und Geschichte*, Stuttgart 1956, σελ. 61 ἐξ.

477. Πρβλ. Abramowski, G., μν. ἔργ., σελ. 44 ἐξ.

Δέν εἶναι δυνατὸν εἰς τὰ στενὰ πλαίσια τῆς παρούσης ἐργασίας νὰ ἐπεκταθῶμεν περισσότερο καὶ νὰ μεταφέρωμεν τὰς θέσεις καὶ ἀντιθέσεις, αἱ ὁποῖαι μέχρι σήμερον ἐντόνως διατυποῦνται καὶ συνεχῶς αὐξάνουν τὴν ἤδη ὀγκώδη περὶ τὴν «Προτεσταντικὴν Ἡθικὴν» βιβλιογραφίαν. Κρίνομεν σκοπιμώτερον νὰ κλείσωμεν τὴν παράγραφον ταύτην ὑπενθυμίζοντες ὅ,τι θαυμασταὶ καὶ ἐπικριταὶ τῆς «Προτεσταντικῆς Ἡθικῆς» ἐξ ἴσου ἀναγνωρίζουν: ὅτι, δηλαδὴ, ὁ Weber διὰ τῶν θρησκευτικοκοινωνιολογικῶν ἀναλύσεων του κατάρθρωσε νὰ ἀμνησυνείδησιν τῶν κοινωνιολόγων, θεολόγων, οἰκονομολόγων καὶ ἱστορικῶν ὅτι ἡ θρησκεία καὶ ἡ οἰκονομία δέν ἀποτελοῦν ἐντελῶς κεχωρισμένους καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀνεξαρτήτους κόσμους, ἀλλ' εὐρίσκονται ἐν στενῇ μεταξὺ των ἀλληλεπιδράσει καὶ διαπλοκῇ, ὡς ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὰς λοιπὰς τοῦ πολιτισμοῦ σφίρας. Τὰ οἰκονομικὰ φαινόμενα δέν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθοῦν αὐτονόμως καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ λοιποῦ πολιτιστικοῦ κόσμου, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖον πάντοτε νὰ συσχετίζωνται μετὰ τῶν προσδιοριζόντων ταῦτα ἐξωοικονομικῶν παραγόντων. Πρόκειται περὶ μιᾶς διαπιστώσεως, ἡ ὁποία ἔχει τεραστίαν σημασίαν καὶ εὐεργετικὰς ἐπιπτώσεις, τόσο διὰ τὴν εὐαισθητοποιήσιν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὸν τομέα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς αὐτῆς εὐθύνης, ὅσον καὶ διὰ τὴν ὀρθὴν ἀντίληψιν τῶν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα σχετίζονται μὲ τὴν οἰκονομικὴν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ἀναπτυσσομένων χωρῶν.

VI. Ἀξιολόγησις.

Ὁ ἀμερικανὸς κοινωνιολόγος Talcott Parsons, εἰς τὰς μεταφράσεις καὶ τὰ ἔργα τοῦ ὁποίου ὀφείλεται ἡ καθιέρωσις τοῦ Weber ὡς θεωρητικοῦ μεταξὺ τῶν ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων, γράφει ἐν ἀρχῇ μιᾶς ἀναλύσεως τοῦ βεμπεριανοῦ ἔργου ὅτι ὁ ἐπιχειρῶν νὰ μελετήσῃ καὶ κατανοήσῃ εἰς τὸ σύνολόν του τὸ ἔργον τοῦ Weber δέν δύναται παρὰ νὰ ἐντυπωσιασθῇ καὶ ἐν πολλοῖς νὰ θαμβωθῇ πρὸ τοῦ ὄγκου καὶ τῆς ἐκτάσεως τόσο λεπτομερειακοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον μὲ ἀξιοθαύμαστον εὐχέρειαν χειρίζεται ὁ Weber. Τὸ πλεόν ἐντυπωσιακὸν ὅμως εἶναι ὅτι τὸ ὕλικόν τοῦτο προέρχεται ἀπὸ ποικίλους ἐπιστημονικοὺς κλάδους καὶ ἀντιπροσωπεύει ἄκρως ἐξειδικευμένας γνώσεις τῶν κλάδων τούτων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἀδύνατον σχεδὸν τὴν οἰανδήποτε ἀπόπειραν κριτικῆς ἀναλύσεως καὶ ἐλέγχου τοῦ ὕλικου τούτου. Πράγματι, λέγει ὁ Parsons, τοιοῦτος ἔλεγχος εἶναι πιθανῶς ἐγχείρημα «πέραν τῶν δυνάμεων οἰουδήποτε ζῶντος μελετητοῦ»⁴⁷⁸.

478. Talcott Parsons, *The Structure of Social Action. A Study in social theory with special reference to a group of recent European Writers*. The Free Press, New York, 1968, vol. II, p. 500 Πρβλ. A. Mettler, *Max Weber und die philosophische Problematik...*, ξ.δ., σελ. 10.

Πράγματι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Weber καλύπτει, ὡς εἶδομεν, εὐρύτατον ἐπιστημονικὸν φάσμα, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἐκτείνεται καὶ πέραν τῶν ὁρίων τῶν καλουμένων πολιτιστικῶν ἢ κοινωνικῶν ἐπιστημῶν. Νομική, πολιτική οἰκονομία, συγκριτικὴ θρησκειολογία, ἱστορία, ἠθική, πολιτικὴ, πουριτανισμὸς καὶ ἐκκοσμίκευσις, γραφειοκρατία καὶ καπιταλισμὸς, μεθοδολογία καὶ ἐμπειρικὴ ἔρευνα συμπλέκονται εἰς τὰ ἔργα του κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν καὶ φωτίζουν τὰ προβλήματα ἀπὸ πλευρᾶς μέχρι τοῦδε ἀγνώστους. Πάντα ταῦτα δὲ οἰκοδομοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται περὶ τὸν κεντρικὸν ἄξονα τῆς κοινωνιολογίας, τὴν ὁποίαν ὁ Weber ἀντιλαμβάνεται, ὡς εἶδομεν, καὶ ἀσκεῖ ὡς μίαν ἐμπειρικὴν κατανοητικὴν ἐπιστήμην. Τονίζομεν ἐνταῦθα τὸ «ἐμπειρικὴν», καθ' ὅσον πολλοὶ παρεξήγησαν τὴν βεμπεριανὴν «κατανόησιν» (Verstehen) ὡς ἐνόρασιν τύπου Dilthey. Τὸ κεντρικὸν κοινωνιολογικὸν ἐρώτημα τοῦ Weber εἶναι τὸ νόημα τῆς ἀνθρωπίνης δράσεως (Handeln), τὸ ὁποῖον δὲν θεωρεῖ ἰδεολογικῶς καὶ κοσμοθεωριακῶς ὡς a priori δεδομένον. Διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἔχει ἐνδιαφέρον κατὰ τὴν διαπραγματεύσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ καὶ τὰς κοινωνιολογικὰς ἀναλύσεις του νὰ βιάσῃ καὶ καθυποτάξῃ τὴν ἱστορικοκοινωνικὴν πραγματικότητα εἰς συμβατικὰ τυπολογικὰ σχήματα χάριν οἰουδήποτε συστήματος Ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν πηρητήθη, ἦτο ἀντίθετος πρὸς πᾶσαν ἔννοιαν συστήματος καὶ διὰ τοῦτο κατεπιλέγησε μετὰ πάθους καὶ σφοδρότητος τὰς σχηματοποιήσεις καὶ ἀπλουστεύσεις, αἱ ὁποῖαι ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Comte ἐβάρυνον τὴν κοινωνιολογίαν. Μία τοιαύτη ἀπλουστευσις ἦτο καὶ ἡ κοινὴ διὰ τε τὸν ἰδεαλισμὸν καὶ τὸν ἱστορικὸν ὑλισμὸν ἀπόπειρα μονοαιτιατικῆς αὐθεντικῆς καὶ τελεσιδικίου ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας καὶ ἡ προβολὴ ἰδεολογικῶν δογματικῶν θέσεων ὡς δῆθεν πορισμάτων τῆς ἐπιστήμης. Ἐναντίον τῆς ἀπλουστεύσεως ταύτης οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ καταφέρεται ὁ Weber.

Πέραν τῶν καθαρῶς ἐπιστημονικῶν ἐνδιαφερόντων του ὁ Weber δὲν παρέμεινε ξένος ἀπὸ τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐξελίξεις καὶ τὰ προβλήματα τῆς καθημερινότητος τῆς ἐποχῆς του. Ὅσάκις μάλιστα ἐνόμιζεν ὅτι τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν τὸ ἀπαιτοῦν, δὲν ἐδίσταζε ν' ἀνταλλάξῃ — ἔστω καὶ πρὸς στιγμήν — τὴν ἐπιστημονικὴν δραστηριότητα μετὰ τὴν πολιτικὴν πράξιν. Καὶ ὡς ἐπισιτήμων καὶ ὡς πρακτικὸς ἀνὴρ ἀφοσιώνεται εἰς τὸ ἔργον του μετὰ τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμὸν, μετὰ τὸ ἴδιον πάθος, μετὰ ταχύτητα ἐναλλαγῆς καταπληκτικὴν καὶ μετὰ ἐντατικότητα ἀσύλληπτον. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσωμεν ἐνταῦθα δύο μόνον περιστατικὰ ἐκ τοῦ βίου του: τὴν θητείαν του εἰς τὸ στρατιωτικὸν νοσοκομεῖον κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου καὶ τὴν ἐντὸς δεκατεσσάρων μῶνις ἡμερῶν ἐμάθησιν τῆς ρωσικῆς γλώσσης πρὸς παρακολούθησιν τῶν κοσμονομικῶν μεταβολῶν εἰς Ρωσίαν.

Ἡ ἔντασις καὶ ἡ ἔκτασις, ἡ πολυμέρεια καὶ λεπτομερειακὴ ἀναδρομὴ, ἡ ἰδιοτροπία, ξηρότης καὶ πυκνότης τοῦ ὕφους⁴⁷⁹, ἀλλὰ καὶ ὁ πολεμικὸς καὶ ἀπαισιμαστικὸς χαρακτήρ τῶν περισσοτέρων δημοσιευμάτων τοῦ Weber⁴⁸⁰, πολλὰ τῶν ὁποίων ἐδημοσιεύθησαν ὡς ἐριστικὰ ἄρθρα, ἐδημιούργησαν καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ δημιουργοῦν μεταξὺ πολλῶν μελετητῶν παρεξηγήσεις καὶ πρερμηνεΐας τοῦ βεμπεριανοῦ ἔργου. Τοῦτο ἐπιτείνεται συχνάκις ἐκ τῶν ἀρνητικῶν προκαταλήψεων, μετὰ τῶν ὁποίων ἐπιδίδονται πολλοὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ Weber, ἕνεκα ἰδεολογικῶν, θρησκευτικῶν καὶ κοσμοθεωριακῶν διαφωνιῶν. Ἄλλοτε αἱ παρερμηνεΐαι ὀφείλονται εἰς τὴν ἔλλειψιν ὑπομονῆς πρὸς μελέτην ὁλοκλήρου τοῦ ἔργου, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ ἔντασιν προσοχῆς καὶ μόχθον, ὥστε ὑπὸ τινων νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «γρανιτώδης βράχος» καὶ «ἡμιτελὴς καθεδρικός». Τέλος παρανοήσεις προκύπτουν καὶ μεταξὺ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι λησμονοῦν τὸν ἰδεοτυπικὸν χαρακτήρα τῶν βεμπεριανῶν ἐνοιῶν καὶ ἀναλύσεων καὶ ἀναζητοῦν εἰς αὐτάς ρεαλιστικούς ἢ μέσους τύπους καὶ νομοτελειακὰς σχέσεις.

Ἄλλ' αἱ παρεξηγήσεις καὶ παρανοήσεις δὲν περιορίζονται μόνον εἰς τὰς ἐπὶ μέρους συγγραφὰς καὶ τὰς λεπτομερείας τοῦ βεμπεριανοῦ ἔργου. εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι φίλοι καὶ ἀντίπαλοι τοῦ Weber τὸν παρεξηγοῦν ἐν τῷ συνόλῳ του. Θὰ ἠδύνατό τις νὰ διατυπώσῃ σχεδὸν ἀνεπιφυλάκτως τὴν ἀποψιν ὅτι οἱ μελετηταὶ τοῦ Weber κατὰ τὸ μεγαλύτερον αὐτῶν ποσοστὸν πρὸ βάλλου εἰς τὸ ἔργον τοῦ Weber περισσοτέρας ἰδέας καὶ ἀπόψεις, ἀπὸ ὅσας ἐκ τούτου ἐξάγουν. Ὁ καθεὶς ἀναζητεῖ, καὶ πολλάκις νομίζει ὅτι πράγματι εὐρίσκει, εἰς τὸν Weber ὅ,τι διακαῶς θὰ ἐπεθύμει νὰ εὕρῃ: οἱ ἄστοι τὸν «Μὰρξ τοῦ ἀτισμοῦ»⁴⁸¹ καὶ ἀνατροπέα τοῦ ἱστορικοῦ

479. "Ὅταν ἐδημοσίευσεν ὁ Weber τὸ πρῶτον μέρος τῆς ἐριστικῆς συγγραφῆς του κατὰ Stammer (Archiv, 1907) ἡ σύζυγός του Marianne τὸν πληροφοροεῖ εἰς ἐπιστολῇ της ὅτι ὁ Rickert εὔρε τὸ δημοσίευμα πολὺ δυσνόητον καὶ ἐξέφρασε τὴν θλίψιν του, διότι ὁ Weber γράφει κατὰ τρόπον, ὥστε τὸ στὺλ γραφῆς του νὰ προξενῇ δυσχερεΐας εἰς τὸν ἀναγνώστην. Καὶ ἡ Marianne προσθέτει: «Βλέπεις, ὅλοι λέγουν τὰ ἴδια». Marianne Weber, Ein Lebensbild, σελ. 404.

480. Πολλάκις ὁ Weber ὑπόσχεται ὅτι τὰς ἐργασίας του θὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἕτερον δημοσίευμα πρὸς ὁλοκλήρωσιν τῆς διαπραγματεύσεως θεματός τινος, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συμβαίῃ τοῦτο.

481. Ἐν τούτοις οὐδεὶς ἕτερος ἀπετόλμησε τιοαυτὴν ὀξεῖαν καὶ ἀνοικτὴν κριτικὴν ἐναντίον τῆς γερμανικῆς ἀστικῆς τάξεως, ὡς ὁ Weber. Κατὰ τὸ ἐναρκτήριον μάθημά του εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Freiburg («Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik») διετύπωσε θέσεις προκλητικὰς καὶ ἐξεστόμισε ἀληθείας δυσαρέστους διὰ τοὺς ἀστοὺς τῆς αὐτοκρατορικῆς Γερμανίας, χαρακτηρίζων αὐτοὺς ὡς ἀνωρίμους διὰ τὸν ρόλον τῆς πολιτικῆς ἀρχούσης τάξεως.

Πρβλ. L o w i t h, Max Webers Stellung zur Wissenschaft. In: D. K ä s l e r, Max Weber, σελ. 310.

ύλισμοῦ· οἱ μαρξισταὶ τὸν παρ' ὀλίγον μαρξιστὴν. Ὁ Marcuse καὶ οἱ νεομαρξισταὶ θεωροῦν τὸν Weber ὡς τὸν ἀπολογητὴν καὶ ὑποστηρικτὴν τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος⁴⁸². ὁ Mommsen ἀπορρίπτει παντελῶς μίαν τοιαύτην πρόθεσιν διὰ τὸν Weber⁴⁸³. Ὁ Adorno καὶ ὁ Habermas τὸν θεωροῦν θετικιστὴν, ὁ σημαντικώτερος ἐρμηνευτὴς τοῦ Alexander von Schelting τὸν θέλει νεοκαντιανόν, ἐξαρθρώμενον ἀπὸ τοῦ Rickert. Νεοϊδεαλιστὴν τῆς σχολῆς τοῦ Dilthey τὸν χαρακτηρίζει ὁ Winckelmann, ὁπαδὸν τοῦ Simmel ὁ Tenbrueck. Προφητικὸν ἀνακεφαλαιωτὴν τῆς ἐποχῆς τοῦ καὶ πρόδρομον τῶν συγχρόνων τάσεων τὸν κηρύσσουν οἱ μὲν, ἐγκλωβισμένον εἰς τὸ πολιτικο-κοινωνικὸν καὶ πνευματικὸν κλίμα τῶν ἡμερῶν τοῦ τὸν θεωρεῖ ὁ Lüthy. Μέγαν φιλόσοφον τὸν πανηγυρίζει ὁ Jaspers, ἀντιφιλοσοφικὸν κατανοεῖ τὸν ἐαυτὸν τοῦ ὁ Weber.

Θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ παρσθέσωμεν πολυαριθμοὺς τοιαύτας ἀντιθέσεις ὡς πρὸς τὴν κατανόησιν, ἔνταξιν καὶ τὸν καθόλου χαρακτηρισμὸν τοῦ Weber, ἀντιθέσεις, αἱ ὁποῖαι, ἐφ' ὅσον δὲν προέρχονται ἐκ προθέσεως παρερμηνείας ἢ δὲν ἐκφράζουσι εὐχολόγιον, πρέπει ν' ἀποδοθοῦν εἰς πλημμελεῖ μελέτην ἢ μὴ καὶ ἄγνοιαν τοῦ ἔργου τοῦ Weber. Ἄλλως θὰ ἔπρεπε νὰ χαρακτηρίσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Weber ὡς ἀντιφατικὸν καὶ τὸν ἴδιον ἄλλοπρόσαλλον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἀπετόλμησαν πάντως οἱ ἐπικριταὶ του. Τοῦναντίον μάλιστα ὅλοι συμφωνοῦν ὅτι ὑπῆρξε μία τιτανικὴ προσωπικότης, «δαιμόνιος», «χαρισματοῦχος», «ἠφαιστειώδης» ἀνὴρ, διαθέτων ἐκείνας τὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας ὁ Κικέρων ἀπέδιδεν εἰς τὸν φίλον του Τίτον Πομπώνιον Ἀττικόν: auctoritas, urbanitas, labor et industria⁴⁸⁴.

Οἱ θετικοὶ ἢ ἀρνητικοὶ ὅμως χαρακτηρισμοὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποκαλύψουν τὸ βάθος καὶ τὴν ἔκτασιν τῆς ἐπιδράσεως τοῦ βεμπεριανοῦ ἔργου εἰς πάσας σχεδὸν τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας. Ἐπιστημολογία καὶ μεθοδολογία, δίκαιον καὶ πολιτικὴ ἐπιστήμη, ἱστορία καὶ οἰκονομία καὶ φυσικὰ ἢ κοινωνιολογία μετὰ τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων τῆς ὑπέστησαν βαθυτάτην ἐπίδρασιν καὶ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστῆμαι εἰς τε

482. Ἴδὲ Herbert Marcuse, Industrialisierung und Kapitalismus. In: Max Weber und die Soziologie heute, σελ. 161 ἐξ. Ὁμοίως T o Ὑ A ὕ τ ο Ὑ, Kultur und Gesellschaft, Bd. 2, Frankfurt 1965, σελ. 107 ἐξ.

483. Wolfgang Mommsen, Max Weber und die deutsche Politik. 2 Aufl., Tübingen, Mohr, 1974, σελ. 463 ἐξ.

484. Οἱ Friedrich Meinecke, Adolf von Harnack, Friedrich Naumann, καὶ Theodor Heuss ἀναγνωρίζουν ἀπὸ κοινοῦ ὅτι, ἐὰν ὑπῆρχε κάποιος εἰς τὸν κύκλον των, ὁ ὁποῖος θὰ ἠδύνατο ἀνεπιφυλάκτως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς «genial», αὐτὸς ἦτο ὁ Max Weber. Πρβλ. καὶ E. Baumgarten, Max Weber, Werk und Person, σελ. 301. Ὁμοίως P f i s t e r, Max Weber, Persönlichkeit und Werk, σελ. 5 ἐξ.

τὸν δυτικὸν καὶ ἀνατολικὸν κόσμον οὐσιαστικῶς σκέπτονται ἢ τοῦλάχιστον εὐρίσκονται ἐν διαλόγῳ μετὰ τοῦ Weber. Τοῦτο ἰσχύει ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 1964, ὅτε ἀφιερῶθη τὸ κοινωνιολογικὸν συνέδριον τῆς Heidelberg εἰς τὴν ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Weber. Ἐκτοτε παρατηρήθη ἐν εἶδος ἀναγεννήσεως τῶν βεμπεριανῶν σπουδῶν καὶ «ἀποκαταστάσεως» τοῦ Weber εἰς τὴν συνείδησιν ὀρισμένων κοινωνιολογικῶν κύκλων. Τοῦτο ἰσχύει τόσον διὰ τὴν Εὐρώπην, μάλιστα δὲ τὴν Γερμανίαν, ὅπου πολιτικοὶ καὶ ἱστορικοὶ λόγοι εἶχον παρεμποδίσει ἐπὶ τι διάστημα τὴν ἐνασχόλησιν μὲ ὀλόκληρον τὸ ἔργον τοῦ Weber, ὅσον καὶ διὰ τὴν Ἀμερικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεσοπολέμου ἐμεσουράνησεν ἡ σχολὴ τοῦ Σικάγου, ἡ ὁποία παρέσυρε τὴν κοινωνιολογίαν εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν μελέτην τῶν ἀντικοινωνικῶν τύπων, καὶ τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ὀρισμένων ἡδικομημένων κοινωνικῶν ἀτάξεων ἢ ὁμάδων. Ὅταν τὸ κέντρον βάρους μετετέθη ἀπὸ τὰς περιφερειακὰς κοινωνικὰς ὑπάρξεις πρὸς τὰς πολυσυνθέτους ὀργανωτικὰς δομὰς τῆς γραφειοκρατικῆς βιομηχανικῆς κοινωνίας, καὶ ὅτε κατέστη βαθυτάτη συνείδησις ὅτι ὁ ἄψυχος καὶ ἀθεωρητικὸς ἐμπειρισμὸς ὠδῆγει εἰς ἀδιέξοδον καὶ κρίσιν θεωρητικὴν τῆς κοινωνιολογίας, τότε ἡ στροφή πρὸς τὸν Weber ὑπῆρξε σχεδὸν αὐτόματος. Διότι οὐδεὶς ἕτερος κοινωνιολόγος προσφέρει τόσον οὐσιαστικῶς εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν δομῶν καὶ τῆς προβληματικῆς τῆς γραφειοκρατουμένης καπιταλιστικῆς κοινωνίας καὶ οὐδεὶς συνδυάζει καλλίτερον καὶ γονιμώτερον μεθοδολογίαν, κοινωνιολογικὴν θεωρίαν καὶ ἐμπειρικὴν ἔρευναν⁴⁸⁵. Αἱ κοινωνικαί, τέλος, διεργασίαι τῶν δομικῶν ἀναδιαρθρώσεων καὶ τῆς οικονομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ καλουμένου τρίτου κόσμου συνθέτουν μίαν πολυπλευρον καὶ πολυδιάστατον προβληματικὴν, ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη διαφωτίσεως τῆς ὁποίας καθιστᾷ τὴν σκέψιν τοῦ Weber ἰδιαζόντως ἐπίκαιρον.

Γενικῶς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ Weber ἐπέδρασε καὶ ἐπιδρᾷ παντοῦ, ὅπου ἀναζητεῖται ἡ ἀλήθεια ἄνευ ἰδεολογικῶν προκαταλήψεων καὶ κοσμοθεωρητικοῦ φορτισμοῦ. Ἡ ἐπίδρασις του οὐδέποτε ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς αὐθεντίας, τῆς ὑπεροχῆς τῶν γνώσεων, ἢ τοῦ «χαρίσματος», ἀλλὰ πάντοτε εἰς τὸ γεγονός ὅτι διὰ τοῦ λογισμοῦ προσεπάθει ν' ἀφυπνίσῃ τὸν λογισμὸν τῶν ἄλλων μὲ τελικὸν στόχον τὴν αὐξησιν τῆς αὐτοσυνειδησίας των. Αἱ λογοκρατούμεναι καὶ αὐστηρῶς πραγματιστικαὶ συγγραφαὶ του ἐξακολουθοῦν καὶ σήμερον νὰ ἐπιδρῶν καὶ προβληματίζουν τοὺς δεκτικὸς κατὰ παρόμοιον τρόπον. Ὅπισθεν τῶν ξηρῶν ὀρισμῶν καὶ πολυπλόκων ἰδεοτυπικῶν ἐννοιῶν

485. Φυσικὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι εἰς τὴν στροφήν ταύτην συνέβαλον μεγάλως καὶ ἡ παρουσία καὶ τὸ ἔργον τῶν κοινωνιολόγων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν ναζιστικὴν περίοδον ἐγκατέλιπον ὡς πρόσφυγες τὴν Εὐρώπην καὶ κατέφυγον εἰς τὴν Ἀμερικὴν.

κρύπτεται πάντοτε βαθυτάτη ύπαρξιακὴ μέριμνα διὰ τὴν τύχην τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου, τὸ μέλλον τοῦ ὁποίου ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὄμματα τοῦ εὐαισθήτου εἰς τὰ ζητήματα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιοματίων, τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ προσώπου Weber, ἐπικινδύνως ἀπειλούμενον ἀπὸ τὰς γραφειοκρατικὰς καὶ μηχανιστικὰς δομὰς τοῦ ἐπανορθωμένου κόσμου.

(Συνεχίζεται)